

Kosmologija i eshatologija – sunce i mesec u poeziji Mavra Vetranovića

U radu se analiziraju semantički nivoi toposa Sunca i Meseca u poeziji dubrovačkog pesnika hrišćanske renesanse Mavra Vetranovića. Pokazuje se da je Vetranović Sunce i Mesec kao motivske paradigme u svojoj poeziji upotrebljavao s jedne strane u naučnoj percepciji, a s druge, kad je u pitanju biblijska alegorija, u strogo teozofskoj. Vrhunac je topologija Sunca i Meseca u predstavi Strašnog Suda.

Ključne reči: Sunce, Mesec, hrišćanska renesansa, Bog, Devica, Strašni Sud, Apokalipsa

1. Mavro Vetranović ide u red onih renesansnih književnika koji su se bavili i naukom, posebno astronomijom, i koji su na svojevrsan pesnički način uobličavali svoja saznanja o svemiru i nebeskim telima. Naravno da su dometi tih saznanja bili na tadašnjim naučnim razinama. Poput italijanskih pesnika, tim tragovima išli su i neki dubrovački pisci. Uostalom, u XVI stoleću je i u Dubrovniku, u novom, renesansnom okružju, bilo dosta naučnika, matematičara i astronoma, poput i u Evropi poznatog Marina Getaldića. Među onima koji su u sebi nosili tu dvojnost književnika i naučnika bio je i dubrovački pesnik i opat Mavro Vetranović. Prvi koji je posvedočio o tome bio je njegov nešto mlađi savremenik, pesnik i dramski pisac Nikola Nalješković. Nalješković je i sam bio matematičar i astronom. Učestvovao je pod stare dane i u reformi kalendara pape Grgura XIII i bio pisac astronomske rasprave *Dialogo sopra la sfera del mondo* (Đorđević 2005: 289-300) koja je služila kao priručnik za pomorce. Pišući svoju stihovanu poslanicu Vetranoviću koji je bio književni uzor Nalješkovićevoj pesničkoj generaciji (pored Nalješkovića i Nikoli Dimitroviću i Marinu Držiću), i to iz zatvora u koji je upao zbog bankrota, Nalješković je 5. marta 1539. godine uz pohvale Vetranoviću kao lovorom okrunjenom pesniku isticao i njegovo poznavanje »odluka od nebes i zvizda«. Nalješković je Vetranovića poredio sa Atlasom, ali je dodao da je Vetranović dostojan veće slave, jer dok Atlas samo drži nebesa i zvezde, dotle je Vetranović proniknuo u njihovu

tajnu. Nalješković govori da se i sam bavi astronomijom, ali da se, naravno, ne može meriti sa Vetranovićevim iskustvom i znanjem u tom poslu:

Nu doseć' do nebes, kako si, oče, ti,
ne more moja svijes, ni na dio doć treti.

Iz ove Nalješkovićeve poslanice saznajemo da je i Vetranoviću, baš kao i Nalješkoviću, uzor u naučnom usavršavanju bio »onaj ki Megar uzumno proslavi«, tj. Euklid. I sam Vetranović je u svojoj *Pjesanci Plutonu* kao svoj najviši uzor naveo Euklida, a uz njega i Arhimeda, Vetruvija i Ptolomeja.

Da li je Nalješković pod »poznavanjem nebesa i zvezda« mislio i na astrološki aspekt Vetranovićevih izučavanja nije sasvim jasno, ali je sledeći koji je ostavio svedočanstvo i o Vetranovićevom naučnom radu, Frančesko Marija Apendini (Apendini 1803: 42), pisao o Vetranoviću isključivo kao o astronomu. Apendini je odnekud znao da je Vetranović, dok je kao »remeta« boravio na ostrvcetu Sv. Andrija, izradio kartu neba: »egli fu realmente buon matematico, ed astronomo, che dallo scoglio di S. Andrea... faceva di continuo sul mappamondo astronomico delle celesti osservazioni«.

Vetranović je, nesumnjivo, poznao spise Marsilija Fičina¹, ali njegovo pesništvo ne nudi argumente za tezu da je njegovo bavljenje izučavanjem svemira bilo prevashodno astrološko, kao što se često tvrdi (Dadić 1988: 172). Naime, nigde kod Vetranovića ne možemo naći pesnički izražene probleme astroloških uticaja zvezda i drugih nebeskih tela². Vetranović, naprotiv, ovim istraživanjima pristupa najpre astronomski, a potom eshatološki!³

Ako negde postoji sličnost sa Fičinom, onda je to u jasnom Vetranovićevom očitovanju znanja da Mesec dobija svetlost od Sunca koje daje toplotu i život svim živim bićima. Kao što to tvrdi Fičino⁴, tako isto to zna i Vetranović u svojoj *Pjesanci moru* (37-46): sunce daje život, toplotu, ono zagreva zemlju koja rađa plodove i

¹ Iako su objavljeni tek 1561. godine (*Marsilii Ficini Florentini, insignis Philosophi Platonici, Mediciatque Theologi clarissimi Opera*, Basileae 1561), oni su i ranije kružili u brojnim rukopisima.

² U tom smislu Fičina je doslednije sledio Federiko Grizogono (Dadić 1988: 173).

³ U svojoj studiji Dadić čak pokazuje da uopšte ne razume smisao Vetranovićevih stihova. Težeći uporno da Vetranovića detektuje pre svega kao astrologa, Dadić navodi kao dokaz za tu tvrdnju Vetranovićev stih o Mesecu koji je »u krovu«, tvrdeći da je to astrološki izraz koji zamenjuje danas prihvaćeni izraz »u kući« (Dadić 1988: 173). O tome, naravno, nema ni govora. Kod Vetranovića je Mesec, jednostavno, »u krôvu«, dakle skriven iza oblaka, zbog čega njegova moć slabi! Uostalom, i u *Posvetilištu Abramovom*, kada Gojisava govori o Suncu koje će uskoro zasjati, to završava sentencom po kojoj će »tmasta pomraka u krôvu / skrivena; prim. B.Đ. / ostati«.

⁴ »Il Sole, come Signore visibile del cielo, regge e modera tutti i corpi celesti.« (Ficino 1561: 969).

živa bića koja je nastanjavaju. I drugi Vetranovićeви stihovi svedoče da je odlično poznao astronomske pojave, pa i delovanje Sunca i Meseca. U pomenutoj *Pjesanci moru* peva o »nebeskom kolu«, tj. o smenjivanju dana i noći. Sunce zalazi »pod vodom ter slanom«, ali opet »svôm stranom svoj istok izvodi« (53-54). Ovu sliku životodavnog sunca Vetranović znatno proširuje u *Pjesanci drugoj mladosti* (83-90):

Da bude svak vidjet u suncu nad nami,
po čem se vlada svijet i nebo zvijezdami.
I stvorenje svako, navlaš duh živući,
sunačce što mlako zgar topli i vrući.
Vaj svaka živina još k tomuj pozna
sunčana toplina koga je narava.
Zemlja, lijes i kami, i vode sve znaju
što je sunce nad nami, po kom se vladaju⁵.

No, vrelna sunca može biti i nepodnošljiva i prejaka, i kada peva o tome (u kontekstu hrišćanske misli da je samo Bog savršen) Vetranović zapravo govori o Rakovoj obratnici:

I sunce kad paka u ljeto sadruži,
zelen se tad svaka na sušu potuži. (*Pjesanca o spoznanju*, 59-60)

I zato ne čudi što pesnik u svojoj satiri protiv Mletaka poziva Orlaču da izrekne proročanstvo baš onda kada se »sunčana zdraka ljeti nahodi na domu od raka« (*Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom*, 45-46), jer je Rakova obratnica bila deo proročkog i magijskog konteksta u narodnom kalendaru (Janeković Römer 2007: 126). Uostalom, renesansni astronomi su još bili pod uticajem metafizike i još uvek su magijski poimali nebeska tela i njihov uticaj na ljude.

Dostignuća astronomske nauke u to doba bila su takva da je Vetranović morao znati i druge uzroke određenih pojava, poput toga da je »ovi svijet osnovan u vodi« (*Pjesanca moru*, 139), a da su vode podložne uticaju Sunca i Meseca. Tako je isto znao da moć Meseca ne slabi kad je iza oblaka, već da je svetlost i dalje ista, samo je skrivena ljudskom oku, tj. da Mesec ima uvek isti sjaj, ali on ne dopire do posmatrača (*Pjesanca mjesecu*, 7-8). To je logično, jer je Vetranović bio svestan da Mesec ne poseduje sopstvenu svetlost, već je prima od Sunca, te da zavisno od sunčeve svetlosti biva ljudima vidljiv u raznim svojim menama (21-24):

⁵ Ovaj, i svi dalji citati iz Vetranovićevih pesama, daju se prema: Vetranović 1871, i: Vetranović 1872.

Toj li se mjenuješ ter čekaš s krijeposti
rok, da se odedješ sunčanom svjetlosti,
sunce bih molio ja s velikom ljubavi
da te prije obasja ner li je rok prvi.

No, Vetranović ne sumnja da i Mesec poseduje moć, a ona se ogleda u njegovom uticaju na plimu i oseku (*Pjesanca Apollu*, 63-68):

za kripos, mjeseče, kû tvoja vlas ima,
da more oseče i more dâ plima,
i tvoja promjena aliti uštap tvoj
mjenuje vrijeme kako se vidi toj,
i liesjem još vladaš, i mnokrat za dosti
smeteno vrijeme daš s velikom plahosti.

2. Osnovni nivo na kome Vetranović apostrofira Sunce u svojoj poeziji jeste metaforički i simbolički, ali u hrišćanskom duhu. Sve njegove pesme, pa i one u kojima se zazivaju muze ili antička božanstva, jesu hristijanizovana alegorija, pa je i Sunce simbol božanske svetlosti koja ukazuje grešniku na pravi put spasenja:

prosini tuj svitlos, kojom sjaš na nebi,
po svijeti svijeh strana neka se rijet može,
da svjetlos sunčana onogaj pomože,
pustinjom ki zajde za vječne spomene,
Elikon da najde i dvore blažene... (46-50)

»Sunačce koje sja« pomoći će pesniku da nađe sebi mesto u »zboru« koji mu duša žudi, gde muze vode »rajski razgovor«. Opet, i same muze, kao zaštitnice pesnika, mogu ga povesti »pravim drumom«; i kao što ljubavnik zaklinje svoju dragu »sunačcem koje sja« (kao što to čine i Šiško Menčetić i Džore Držić) da mu uzvрати ljubav, tako tim istim »sunačcem koje sja vrh gore« Vetranović zaklinje muze. To je hrišćanski *pravi put* za kojim pesnik neprekidno traga (Pavešković 2000: 166-167), simbolično tražeći božju pomoć u vidu sunčeve svetlosti. Ako je Sunce vidljiva predstava Boga (Ficino 1561: 969), onda ono ne može pesniku uskratiti svetlost, jer bi to bio znak odsustva božje milosti. To je, u suštini, neoplatonistička simbolika, i nju je Vetranović mogao naći još kod Dantea (Shrimplin 2000: 176). Istina, čovek često ne mari za pravu svetlost, nego ga privlači tama oličena u čulnosti i grehu: »čovjeka zač veže tmasti svijet« (*Pjesanca druga mladosti*, 101). No, Vetranović neskriveno očituje svest o divinizovanoj predstavi Sunca koje, u takvom viđenju, postaje nagoveštaj »višnje svjetlosti« koja će izvesti pesnika iz tame greha i vratiti ga svetloj strani bića kroz proces pokajanja:

dokli me tvâ zraka od zgara ne prosja,
iz tmasta pomraka da izajdem vanka ja... (*Pjesanca Apollu*, 35-36)

Da je Sunce alegorijska predstava Boga svedoči i činjenica da je ono uvek u pratnji zvezde Danice koja je, međutim, eksplicitno očitovana kao Bogorodica koja je sjajnija od Sunca i vlada Mesecom i zvezdama (*Pjesanca djevici*, 3-4), i čija svetlost, za razliku od sunčeve, »ne ima zapada«⁶.

Kontrast svetla i tame Vetranović potencira i kada peva o Mesecu (*Pjesanca mjesecu*) čija svetlost takođe ima božansko ishodište, i služi da pesnika uputi na pravi put vere i pokajanja. Noć koju sunce ne osvetljava bila bi konačna i večna kazna za pesnikove grehe da se, ponovo milošću Danice (Bogorodice) iza oblaka ne pomalja Mesec kao božanski znak spasenja. Tako je Vetranović, kao tipični predstavnik hrišćanske renesanse, ostao na tragu religiozne simbolike Sunca i Meseca koja je u umetnosti, pa i književnosti, prisutna još od jedanaestog stoleća (Davy 1964: 209).

3. Ipak, vrhunac teozofskog i eshatološkog pristupa toposu Sunca i Meseca Vetranović u svojoj poeziji dostiže kada postvaruje pesničku sliku Strašnog Suda. »Hrišćanstvo se od samog početka razvijalo u znaku apokaliptike... Mitovi o antihristu i „Caru poslednjih dana“ strasno su zaokupljali kako sveštenike, tako i maštu vernika« (Elijade 2003: 79). Kosmos je bio univerzalno ogledalo života i ljudskog postojanja, ali i demonskog poretka. Jedan od najfrekventnijih znakova Strašnoga Suda jeste i pomračenje sunca, često u sprezi sa tzv. »krvavim mesecom« (Cohn 1970: 29-32; Duby 1980: 105-107). Kosmički poremećaji i simbolični znaci neizostavni su deo i jevandeoskih apokaliptičnih slika. Takvom slikom se i u Jevandeljju po Mateju i u Jevandeljju po Marku nagoveštava dolazak Sina Čovečjeg na oblacima: »Sunce će pomračiti, mjesec neće sjati, s neba će zvijezde padati i nebeska sazviježđa će se uzdrmati« (Matej, 24: 29); »U ono vrijeme... sunce će pomračiti, mjesec neće sjati, s neba će zvijezde padati i sazviježđa se nebeska uzdrmati« (Marko 13: 24-25)⁷. Prema Kenetu Strandu (Strand 1976: 18-20), jedno od opšteprihvaćenih obeležja apokalipse jeste i »kosmički obzor«. Upravo po toj kosmogonijskoj simbolici se tzv. apokaliptično proroštvo i razlikuje od klasičnog, dosežući eshatološku dimenziju. Ta dimenzija postoji i u nekanonskim apokaliptičnim spisima, poput Knjige Jubileja, Enohove parabole ili Jezdrine knjige. Upravo na smeni Sunca i Meseca, na njihovom naizmeničnom prisustvu, na simbolizovanoj borbi svetla i tame (koju, kako smo

⁶ Vetranović sledi simbolični prikaz Device iz Otkrovenja Jovanovog (12: 1): »Žena obučena u Sunce, Mjesec pod njezinim nogama, a na glavi joj vijenac od dvanaest zvijezda«.

⁷ Ovaj i svi dalji biblijski citati su dati prema: *Biblija*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1983.

pokazali, Vetranović stalno tematizuje)⁸, u ovim je proročkim knjigama izgrađena apokaliptična vizija. Osim toga, takvu sliku kraja sveta Vetranović je mogao naći i u čakavskoj pesmi *Svit se konča*, gde je prvi znak Strašnog Suda tama: »Svit se konča i slnce jur zahodi«, da bi se potom ređali uzroci koji su doveli do neizbežne božje kazne (Garvanović Porobija 2013: 66-67)⁹.

Vetranović je temi Strašnog Suda posvetio odužu pesmu od 270 stihova pod naslovom *Pjesanca suda napokonjega* (Đorđević 2009: 345-358). Prizori Strašnog Suda dati su delom prema starozavetnim proročkim knjigama, ali je osnova nesumnjivo Otkrovenje Jovanovo. Razumljivo je što je tako. Jer, treba naglasiti da je priroda Otkrovenja Jovanovog, iako mitska, ispražnjena od svog izvornog sadržaja i da je suština Otkrovenja simbolička. U hrišćanskoj teozofiji Otkrovenje je do danas zadržalo normativnu ulogu (Congdon 2012: 132). Među petnaest znakova kraja sveta, koje je Vetranović opisao sledeći niz koji je ustanovio još Sveti Jeronim (Đorđević 2009: 354)¹⁰, kao treći po redu ističe se pomračenje:

sunačce nad nami krvavo videći,
i mjesec s zvijezdami u mraku stojeći. (*Pjesanca suda napokonjega*, 49-50)

Sličnu sliku Vetranović je mogao naći u Otkrovenju Jovanovom: »i sunce postade crno kao tkanina od kostreti, a celi mjesec postade kao krv« (Otkrovenje 6: 12). Ova slika je, međutim, u samo Otkrovenje mogla stići iz više izvora, za koje je i Vetranović, naravno, znao. Najdirektnije, verovatno, od Joila (3: 4): »Sunce će se prometnut u tminu, a mjesec u krv...«. Ali i od Amosa (8: 9): »Riječ je Gospoda: Toga ću dana učiniti da sunce zađe u podne i pomračiću zemlju u pò bijela dana«. Ove znake pominje i Ezekilj (32: 8): »Oblakom ću sunce zastrijeti, i mjesec svjetlošću neće svijetliti«. Naravno da takve slike nahodimo i kod Isaije: »Pomrknuće sunce ishodeći, i mjesec neće više svijetliti« (Isaija 13: 10); »Nebesa oblačim u tminu i kostret im dajem za pokrov« (Isaija, 50: 3) (Đorđević 2009: 349-350).

Pojava pomračenja, kao i tzv. krvavog meseca, koja se pominje u Bibliji, astronomski se objašnjava činjenicom da Mesec dobija crvenu boju jer ulazi u Zemljinu senku, pošto su i Sunce i Mesec i Zemlja u istoj ravni. Upravo tada dolazi do pomračenja Meseca. Ova pojava, koja se naziva lunarna eklipsa, bila je poznata i re-

⁸ U Prvoj Jovanovoj poslanici (1: 5) stoji: »Bog je svjetlo i nikakve tame nema u njemu«.

⁹ No, to uopšte ne znači da je simboliku kontrasta svetla i tame »mogao Vetranović percipirati samo preko hrvatskog srednjovjekovlja«, kako tvrdi Pavešković (Pavešković 2000: 167). Proročke knjige i *Biblija*, a pre svega Otkrovenje Jovanovo, bili su Vetranoviću glavni uzor.

¹⁰ Vetranović je mogao čitati i Luidija Pulčija, koji je u svom spevu *Morgante* nabrojao istih petnaest znakova Strašnog Suda, po istom redosledu (Carrai 1985: 140-141).

nesansnim naučnicima, i nema nikakve sumnje da je nju poznao i sam Vetranović. Ipak, on nije dao, poput biblijskih proroka, sliku krvavog meseca, nego krvavog Sunca, što takođe odgovara astronomskim prilikama. Naime, u trenutku pomračenja meseca ukazuje se jarkocrveno Sunce, jer je tada na zalasku! Vetranoviću je, pak, krvavo Sunce bilo potrebno zbog eshatološke simbolike. Jer, prema ustaljenom antitetičkom paralelizmu, jarko sunce je, kako smo pokazali, simbolična figura Boga, a krvavo Sunce je, naprotiv, simbolična figura Lucifera! (Frye 2006: 15).

Tako je Vetranović u svojoj poeziji napravio pun krug kada je u pitanju topos Sunca i Meseca. Od alegorijske predstave Sunca i Meseca kao božanskih atributa ili čak božanske supstitucije, preko pesnički uobličjenih predstava delovanja Sunca i Meseca kao astronomskih pojava, do apokaliptične vizije koja Sunce i Mesec stavlja u središte proročkih prizora – dubrovački pesnik na poetski promišljen i dosledan način iskazao je tipičnu renesansnu slojevitost svoje ličnosti: teologa, naučnika i književnika.

LITERATURA

- Appendini 1803: F.M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità storia e letteratura de' Ragusei II*, Ragusa: Martecchini.
- Carrai 1985: S. Carrai, *Le Muse dei Pulci: Studi su Luca e Luigi Pulci*, Napoli: Guida.
- Cohn 1970: N. Cohn, *The Pursuit of Millenium*, Oxford: Oxford University Press.
- Congdon 2012: D.W. Congdon, Eshatologizing Apocalyptic: An Assesment of the Present Conversation on Pauline Apocalyptic, in: J.B. Davis, D. Harink (ed.), *Apocalyptic and the Future of Theology*, Eugene: Cascade, 118-136.
- Dadić 1988: Ž. Dadić, Mavro Vetranović i Nikola Nalješković kao prirodoslovci, *Mogućnosti*, XXXVI, 1-2, 171-179.
- Davy 1964: M.M. Davy, *Initiation à la symbolique romane*, Paris: Flammarion.
- Duby 1980: G. Duby, *L'an Mil*, Paris: Gallimard.
- Đorđević 2005: B. Đorđević, *Nikola Nalješković dubrovački pisac XVI veka*, Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Đorđević 2009: B. Đorđević, Vetranovićeva vizija Strašnog Suda, *Književna istorija*, XLI, 137-138, 345-358.
- Elijade 2003: M. Elijade, *Istorija verovanja i religijskih ideja, knj. 3: Od Muhameda do Reformacije*, Beograd, Banja Luka: Bard-fin i Romanov.
- Ficino 1561: M. Ficino, *Opera*, Basileae: per Henricum Petri.
- Frye 2006: N. Frye, *Notebooks on Renaissance Literature*, Toronto: University of Toronto Press.
- Garvanović Porobija 2013: Đ. Garvanović Porobija, Kriza i eshatološki motivi u starohrvatskoj pjesmi Svit se konča, *Biblijski pogledi*, XXI, 1-2, 65-74.
- Janeković Römer 2007: Z. Janeković Römer, Vetranovićeva Orlača riđanka rečeno u Blatu ribarom, *Narodna umjetnost*, 44, 2, 119-134.

- Pavešković 2000: A. Pavešković, Topos »pravoga puta« u duhovnom pjesništvu Vetranovića, Dimitrovića i Nalješkovića, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 38, 165-184.
- Shrimplin 2000: V. Shrimplin, *Sun symbolism and cosmology in Michelangelo's »Last Judgment«*, Kirksville: Truman State University Press.
- Strand 1976: K.A. Strand, *Interpreting the Book of Revelation: Hermeneutical guidelines*, Worthington: Ann Arbor Publishers.
- Vetranović 1871: *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića: Dio I*, (priredio) V. Jagić, Zagreb: JAZU.
- Vetranović 1872: *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića: Dio II*, (priredio) V. Jagić, Đ. Daničić, Zagreb: JAZU.

Bojan Đorđević

COSMOLOGY AND ESCHATOLOGY:
THE SUN AND THE MOON IN VETRANOVIĆ'S POETRY

Mavro Vetranović, a poet from Dubrovnik (Ragusa), was so preoccupied with astronomy, that he even worked at an astronomical chart. He also mentioned astronomical phenomena in his poems. The symbolic meaning of the Sun and the Moon is exceptionally strong. On the first level, the Sun and the Moon in Mavro Vetranović's poetry appear (as metaphors). On the second level, the Sun represents the allegory of God himself. However, the culmination of theosophical approach is represented in the poem about Doomsday, in which the image of bloody Sun and the eclipse of the Moon stand for the most significant omens of the Apocalypse.

Key words: Sun, Moon, Christian renaissance, God, Virgine, Doomsday, Apocalypse